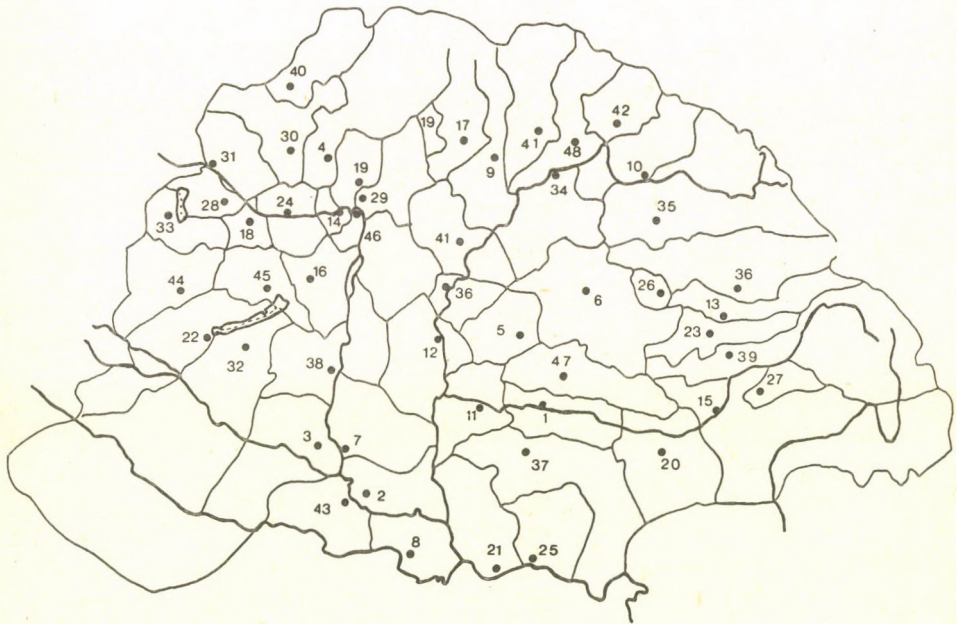

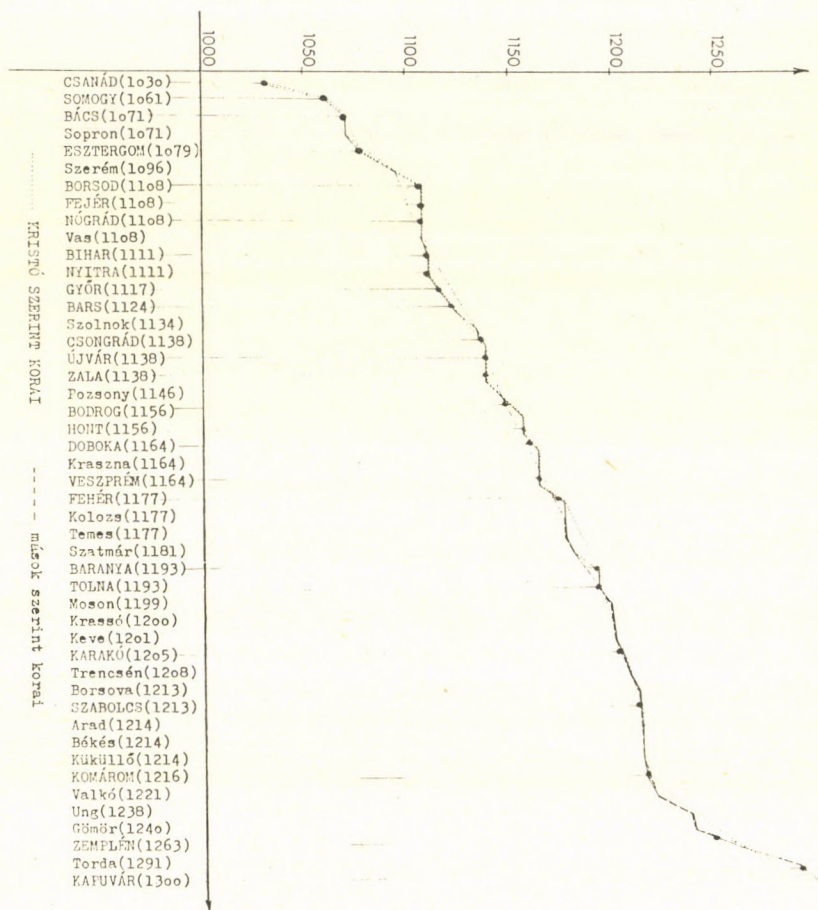
Megjegyzések a vármegyék kialakulásához

A *vármegyék kialakulása Magyarországon* címmel, a Magvető Könyvkiadó *Nemzet és emlékezet* című sorozatában jelent meg nemrég a neves szegedi történész, *Kristó Gyula* monográfiája. Nem célunk ezen a helyen a mű átfogó, minden részletre kiterjedő kritikáját adni, hiszen az magához a könyvhöz hasonló terjedelmet igényelne. Pusztán a két legfontosabbnak látszó kérdésben (a vármegyék száma és területi kiterjedése, illetve kapcsolatuk az egyházigazgatási egységekkel) tennék néhány továbbgondolásra szánt megjegyzést. Ugyanis Kristó a vármegyék számát Szent István korában 25–30 közé teszi, és elég egy pillantást vetnünk a kötetben közölt térképekre, hogy lássuk, a megyék kiterjedését, alakját illetően is alaposan átrajzolni véli az ország Árpád-kori közigazgatási térképét.

A KORAI, (SZENT ISTVÁN-KORI) MEGYÉK SZÁMA

A vármegyék számát illetően *Pauler Gyulától Hóman Bálinton, Holub Józsefen* át — hogy csak a legfontosabb neveket említsük — egészen *Györffy Györgyig* szinte teljes az egyetértés. Valamennyien 44—48 középszintű világi igazgatási egységet tételeznek fel Szent István korában. Ezt tudva érthető az olvasó meglepetése *Kristó Gyula* álláspontjával kapcsolatban, amely a téma eddigi jeles kutatói által feltételezett vármegye-szám alig több mint felét fogadja el.

A vármegyék, illetve várszervezetek meglétét csak abban az esetben tekinti bizonyítottnak, ha azokat az adott időpontban közvetlen adat említi, a források „hallgatását” mint negatív bizonyítékot használja fel. Jellemző például, ahogy a két — egyformán 1009-ben keltezett — oklevelet értelmez. Az egyik a veszprémi adománylevél, amely felsorolja a püspökség illetékessége alá tartozó négy megyét: Veszprém, Fejér, Kolon és Visegrád. Ebből kiderül, hogy az adott időpontban a veszprémi egyházmegye területén már minden megye megvan (Somogy ekkor a pannonthalmi apátság joghatósága alá tartozott).

	Fauler Gyula	Hóman Bálint	Holub József	Györffy György	Kristó Gyula
1. Arad	+	+	+	+	-
2. Bács	+	+	+	+	+
3. Baranya	+	+	+	+	+
4. Bars	+	+	+	+	+
5. Békés	+	-	+	+	-
6. Bihar	+	+	+	+	?
7. Bodrog	+	+	+	+	+
8. Bolgán	-	-	-	+	-
9. Borsod	+	+	+	+	+
10. Borsova	+	-	+	+	-
11. Csanád	+	+	+	+	+
12. Csongrád	+	+	+	+	?
13. Doboka	+	+	+	+	+
14. Esztergom	+	+	+	+	+
15. Fehér	+	+	+	+	+
16. Fejér	+	+	+	+	+
17. Gömör	+	+	+	+	-
18. Győr	+	+	+	+	+
19. Hont	+	+	+	+	+
20. Hunyad	-	-	-	+	-
21. Keve	+	+	+	+	-
22. Kolon (Zala)	+	+	+	+	+
23. Kolozs	+	+	+	+	-
24. Komárom	+	+	+	+	+
25. Krassó	-	+	-	+	-
26. Kraszna	-	-	-	+	-
27. Kükküllő	-	-	-	+	-
28. Moson	+	+	+	+	-
29. Nógrád	+	+	+	+	?
30. Nyitra	+	+	+	+	+
31. Pozsony	+	+	+	+	-
32. Somogy	+	+	+	+	+
33. Sopron	+	+	+	+	(Kapuvár)
34. Szabolcs	+	+	+	+	+
35. Szatmár	+	+	+	+	-
36. Szolnok	+	+	+	+	-
37. Temes	-	+	-	+	-
38. Tolna	+	+	+	+	+
39. Torda	+	+	+	+	-
40. Trencsén	+	-	+	+	-
41. Újvár	+	+	+	+	+
42. Ung	+	+	+	+	-
43. Valkó	+	+	+	+	-
44. Vas	+	+	+	+	(Karakó)
45. Veszprém	+	+	+	+	+
46. Visegrád (Pest)	+	+	+	+	+
47. Zaránd	+	+	-	+	+
48. Zemplén	+	+	+	+	+

Ugyanebben az esztendőben keleződik a pécsi püspökség alapítólevele. Ez az egyházmegyei határt folyók, patakok szerint írja le. Kristó következtetése: a területen még nem alakult ki vármegye. Vagyis szerinte az egyik püspökség területén már befejeződött, a vele szomszédos egyházmegyében pedig még el sem kezdődött a megyei szervezet kialakulása.

Áttekintve Kristó óriási munkával létrehozott adattárát, feltűnt: nem mutatkozik meg markáns módon, hogy az általa korainak feltételezett megyék adatai időben következetesen előbb jelentkeznének, mint azon megyék adatai, melyek korai voltát tagadja.

A megyei szervezetek élén ispánok (comesek) álltak. Feltűnésük a forrásanyagban — az összes megyét figyelembe véve — a legegyszerűsebbnek mondható. Vizsgáljuk meg az egyes megyék ispánjai említésének első előfordulását. A grafikonon külön jelöltük a Kristó által korainak tartott, illetve az általa nem ilyennek vélt, de más kutatók által Szent István-korinak tekintett megyék ispánjait. A két görbe mindvégig együtt halad, vagyis semmiféle különbséget sem észlelünk a két csoport statisztikai viselkedésében. *Mindkét vizsgált csoport azonos időbeli szóródást mutat, nem lehet tehát azt mondani, hogy a Kristó által feltételezett korai megyék ispánjai előbb „jelentkeznek”, mint az általa koraiaként kétségbe vont más megyék ispánjai.*

A VILÁGI ÉS AZ EGYHÁZI IGAZGATÁS KAPCSOLATA

Az egyes megyék kialakulásának felvázolásánál Kristó messzemenően tekintettel van a világi és az egyházi igazgatás területi kapcsolatára. Erősen hangsúlyozza az egyházi igazgatás konzervativizmusát, amelynek következménye az egyházmegyei, illetve azokon belül a főesperességi határok sok évszázados kontinuitásának feltételezése. A XIV. sz. első feléből megismerhető főesperességi határok a legtöbb esetben összhangban vannak a korai világi igazgatási egységek határaival.

Azokban az esetekben, amikor eltérnek az egyházi és a világi igazgatási egységek határai, úgy véli, az általunk ismert állapot másodlagos; eredetileg a két szervezetnek összhangban kellett lennie, tehát egy világi megye teljes területe egy egyházmegyéhez kellett tartozzon. Mivel az egyházmegyei határok nagy állandósága miatt azok változásával nem számolhatunk, Kristó kénytelen teljesen újrarajzolni a világi igazgatás térképét, hogy az összhangot megteremtse. Konkrét példánál maradva, Kristó szerint a korai időkben Komárom megye teljes területének a Dunától északra kellett elhelyezkednie, mert az esztergomi egyházmegye déli határa a Duna. A komáromi várszervezet birtokai és népei csak később terjednek át a Dunántúlra, a győri egyházmegye területére. Ennek következményeként a terület közigazgatásilag is Komárom megyéhez került. Ezt a tényt vették figyelembe akkor, amikor létrehozták a győri egyházmegyéhez tartozó komáromi főesperességet.

Szerencsés módon rendelkezünk azonban egy, a komáromihoz hasonló esettel, a világi és az egyházi igazgatási egységek egymáshoz viszonyított kronológiáját illetően. Ez talán segítséget nyújt annak a többi esetnek az értelmezéséhez is, amikor a vármegye területe különböző egyházmegyék között oszlik meg. A nyitrai püspökség alapításáról van szó, mely esemény Könyves Kálmán korára tehető (addig a későbbi püspökség területe az esztergomi

Magyarország körülhatárolt területtel rendelkező megyéi a XI.sz.
első felében

1. Arad	25. Krassó
2. Bács	26. Kraszna
3. Baranya	27. Küküllő
4. Bars	28. Moson
5. Békés	29. Nógrád
6. Bihar	30. Nyitra
7. Bodrog	31. Pozsony
8. Bolgyán	32. Somogy
9. Borsod	33. Sopron
10. Borsova	34. Szabolcs
11. Csanád	35. Szatmár
12. Csongrád	36. Szolnok
13. Doboka	37. Temes
14. Esztergom	38. Tolna
15. Fehér	39. Torda
16. Fejér	40. Trencsén
17. Gömör	41. Újvár
18. Győr	42. Ung
19. Hont	43. Valkó
20. Hunyad	44. Vas
21. Keve	45. Veszprém
22. Kolon(Zala)	46. Visegrád(Pest)
23. Kolozs	47. Zaránd
24. Komárom	48. Zemplén

Megjegyzés: a pontok a megyék ispáni központ várát jelölik
(Heves az újvári, Désvár pedig a szolnoki ispán
igazgatása alá rendelt különálló terület igaz-
gatási székhelye)

egyházmegyéhez tartozott). Az új egyházmegye létrehozásakor Nyitra megye nagyobb része továbbra is az esztergomi érsekség közvetlen joghatósága alatt maradt, mint az esztergomi egyházmegye nyitrai főesperessége. A világi Nyitra megye területének kisebb részén, amit az új egyházmegyéhez csatoltak, létrehozták a nyitrai egyházmegyéhez tartozó nyitrai főesperességet. Vagyis a két különböző egyházmegyéhez tartozó nyitrai főesperesség együtt adja ki Nyitra vármegye területét. Esetünkben tehát világos, hogy *Nyitra megye mint közigazgatási egység léte időben megelőzi az egyházi igazgatási egységek — ismert állapotukban való — meglétét*. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a többi hasonló esetben is így lehetett.

Úgy gondoljuk tehát, hogy a korai (Szent István-kori) megyék számát illetően továbbra is a 48 körüli számnál kell maradnunk, mivel a reánk maradt, véletlenszerűen szóródó adatok nem adnak kellő alapot ahhoz, hogy segítségükkel egyes megyéket korainak, másokat pedig hozzájuk képest később alakulnak tekintsünk. Nem érezzük megnyugtatóan alátámasztottnak azt az elképzelést sem, amely alapján — a világi és egyházi igazgatás egységeinek erőszakolt megfeleltetésével — Kristó teljesen átrajzolja korai közigazgatásunk térképét. A keresztény térítés időszakában egyébként természetes, hogy az egy időben kialakuló igazgatási egységek nagy mértékben megfelelték egymásnak, azonban a világi és az egyházi igazgatás eltérő szempontjai miatt a megfelelés nem lehetett már eredetileg sem teljes. Ami kevés adatunk a folyamatról van, legalábbis egy kis lépéssel, megelőzi az egyházit. Ezzel teljes mértékben összecseng, hogy a *megalakuló egyházmegyék főesperességi beosztásukkal a vármegyékhez igazodtak* (esetenként elnevezésükben is, mint Nyitra, Komárom, Nógrád esetében) és nem fordítva.

